

KAI KURIE ASMENYBĖS IR PAŽIŪRŲ BRUOŽAI

Vienas kitas Mikalojaus Daukšos bruožas išryškėjo aptariant išlikusius šykščius biografinius duomenis. Paaiškėjo jo rimta pažiūra į gyvenimą, pareigas, moralinis tyrumas. Daukša nepasidavė būdingam to laikotarpio dvasininkams palaidumui, negyveno dėl pomėgių, neužsidarė siaurame egoistinių interesų rate. Tai didelė dalimi, atrodo, yra susiję su šeimos tradicijomis, namų aplinka. Bet vien tik šie bruožai jo iš amžininkų dar neišskiria.

Daukša – ne eilinis, o didelis žmogus, ne vienu atžvilgiu pranokęs savo epochą. Gimęs ir augęs toli nuo kultūros centrų, neturėdamas reikiamų išteklių, jis norėjo ir siekė didžiųjų dalykų. Žinojimo troškimas, gabumai, platūs užmojai, veržlumas, atkaklus atsidėjimas svarbiam visuomeniniam uždaviniui ir nepalaužiama energija jį vykdant – štai kas būdingiausia Daukšos asmenybei ir sieja jį su geriausiais Renesanso žmonėmis. Būsimasis rašytojas pirmiausia siekė šviesos, mokslo. Dėl jo daug ko atsižadėjo, daug paaukojo.

Iš amžininkų Lietuvoje Daukša išsiskyrė išsilavinimu, mokytumu, akiračio platumu. Šiuo atžvilgiu labiau perprasti jo asmenybę padeda žinutė apie biblioteką 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos aprašyme. Tarkvinijus Pekulas, apsilankęs Krakėse, Daukšos klebonijoje, pažymėjo, kad joje „yra daugybė įvairių mokslo sričių knygų“ (in ea sunt quam plurimi libri diversarum scientiarum)¹. Šis, nors ir labai trumpas, apibūdinimas daug pasako apie Daukšą, ypač jei turėsime galvoje, kad knyga XVI a. viduryje buvo dar gana retas ir brangus dalykas.

Pirmasis rankraštinių ir spausdintų knygų rinkinys (71 vienetas) Lietuvoje žinomas iš 1510 m. Buvo įsigalėjusi nuomonė, kad tai Žygimanto Senojo kolekcija Vilniaus pilyje. Bet Konstantinas Jablonskis įtikinamai įrodė, kad iš tikrųjų tas rinkinys priklausė Albrechtui Goštautui, Vilniaus vaivadai ir Lietuvos kancleriui². Stiprėjantis humanizmo poveikis, su juo susijęs mokslo siekimas, antikinio meno ir literatūros nepaprastas aukštinimas, troškimas pažinti kitus kraštus knygą padarė kone brangiausiu išsilavinusio žmogaus turtu, karalių, kunigaikščių ir didikų rūmų papuošalu. Be knygos negalima nė įsivaizduoti humanisto. Lietuvoje ir Lenkijoje humanizmas glaudžiai siejosi su reformaciniu judėjimu, kuris tikybinius dalykus padarė viešų svarstymų, diskusijų objektu ir padėjo plisti knygai platesniuose feodalų bei miestiečių sluoksniuose. Dėl to XVI a. antrajame ketvirtyje pastebimai pagausėjo knygų Lietuvoje, o kai kurie asmenys sukaupe ir didesnę jų kiekį.

Pavyzdžiu gali būti minėtasis Abraomas Kulvietis, humanistas mokslininkas ir Reformacijos idėjų skleidėjas. Jam mirus 1545 m., sudarytas knygų sąrašas apėmė apie 80 pozicijų, daugiau kaip 90 tomų³. Tarp jų dominuoja antikiniai filosofai, poetai, istorikai. Čia matome ir Aristotelį su Platonu, ir Homerą su Vergilijum, ir Sofoklį, Euripidą, Heziodą, Horacijų, Ciceroną, Livijų. Tikybinių knygų tėra

¹ K. Jablonskis, „Papildomos žinios apie kan. M. Daukšą“, in: *Archivum Philologicum*, 1933, IV, p. 71.

² K. Jablonskis, „1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka“, in: *Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslinės bibliotekos metraštis 1958–1959*, Vilnius, 1961, p. 21–25.

³ T. Wotschke, „Abraham Culvensis...“, in: *Altpreussische Monatsschrift*, 1905, XLII, p. 189–190; *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija...*, p. 479–480.

keletas. Iš reformatų rašytojų pirmoji vieta tenka Pilypui Melanchtonui. Krinta į akis gausūs kalbiniai veikalai, ypač graikų kalbos gramatikos. Ne tik Kulvietis naudojosi ta biblioteka, bet ir jo draugai – Vilniaus mokyklos mokytojai, turbūt ir mokiniai, o Karaliaučiuje – studentai. Po Kulviečio mirties biblioteka buvo grąžinta į Kulvą.

Dėl knygų brangumo didesnius jų rinkinius tegalėjo įsigyti karaliai ir kunigaikščiai. Stambiausią biblioteką XVI a. viduryje sudarė Žygimantas Augustas, jis turėjo specialius agentus, kurie pirkdavo užsienyje knygas, rūpindavosi jų įrišimu bei atgabenimu į Vilnių, taip pat bibliotekininkus joms tvarkyti. Per visą Žygimanto Augusto valdymo laiką (1545–1572) į jo rūmų biblioteką pirkimo ir dovanojimo keliu pateko per 4000 knygų⁴, kurios buvo labai įvairios savo turiniu. Tai būdinga Renesanso epochai. Greta gausiausio teisės veikalų rinkinio čia randame antikinius rašytojus ir amžininkų raštus, istorijos darbus ir kraštų bei kelionių aprašymus, mediciną, gamtos ir karo mokslus, taip pat teologinę literatūrą (šalia katalikiškos ir įvairių Reformacijos kryptų).

Palyginimui galima paimti Albrechto Brandenburgiečio bibliotekas Karaliaučiuje. Hercogo privačioje rūmų bibliotekoje 1526 m. tebuvo per 100 teologinių raštų, dažniausiai mažos apimties. 1576 m., jau po Albrechto mirties, užregistruotos 683 knygos, dauguma teologinio religinio turinio, o likusios – antikinė humanistinė literatūra, istorija, šiek tiek matematikos, astronomijos, medicinos, teisės, muzikos, teatro veikalų⁵. Albrechtas įsteigė ir kitą – viešą biblioteką (Nova Bibliotheca) mokymo ir mokslo reikalams. Ji pradėta kurti 1529 m., įsigijus 63 toms mokslinės literatūros. 1540 m. veikalų skaičius joje siekė apie 1600 (800 t.), o 1549 m. – apie 2400 (1200 t.)⁶.

Kad kiti asmenys Lietuvoje, išskyrus didikus, būtų turėję kiek stambesnius knygų rinkinius XVI a. viduryje, abejotina, apie tai žinių neišliko. Tarp dvasininkų knyga palyginti mažai tebuvo paplitusi. Pekulas vizituodamas bažnyčiose rado tik tikiybiniams ceremonijoms reikalingas knygas: mišiolus, agendas, gradualus ir antifonarus. Retais atvejais klebonas ar vikaras turėdavo dar ir kitų knygų, o jei turėdavo, tai irgi tikiybinių, susijusių su dvasininko pareigomis ar bažnytinėmis ceremonijomis. Pavyzdžiui, Veliunos, Vilkijos ir Skirsnemunės klebonas Benkovskis rodė vizitatoriui leidinį apie nuodėmes⁷. Viduklės vikaras Jonas Jurgevičius turėjo knygą apie išpažintį, bet jos nesuprato, nes nemokėjo lotyniškai⁸.

Didesnę biblioteką Pekulas rado tik Varniuose, katedros bažnyčioje. Vienoje jos koplyčioje, į kurią lijo lietus, gadindamas suolus ir kitus daiktus, stovėjo „spinta su daugeliu šventos teologijos ir kanonų teisės knygų, raktu užrakinta“⁹. Iš vizitatoriaus žodžių, kuriais jis apibūdina knygų kiekį, aišku, kad Daukšos biblioteka Krakėse (*quam plurimi libri*) buvo daug didesnė už rastąją katedros bažnyčioje (*armarium cum multis libris*). Be to, ji iš esmės skyrėsi savo pobūdžiu. Daukšos biblioteką sudarė įvairių mokslo sričių veikalai, ne teologiniai ar bažnytinės teisės raštai (nors ir tokių joje, reikia manyti, buvo). Detali bibliotekos sudėtis nežinoma. Pekulas konkrečiai paminėjo tik tris jos knygas: Erazmo Roterdamiečio *Adagia* ir dvi graikų kalbos gramatikas. Tuo remiantis, galima spėti, kad Daukša mokėjo ne tik lotynų, bet ir graikų kalbą, turėjo ir graikiškų knygų, skaitė antikinius rašytojus originalo kalba. Kitaip sunku būtų išaiškinti, kam jis įsigijo abi gramatikas.

Žinios apie biblioteką rodo, kad Daukša buvo ne tik humanistas, bet ir Renesanso žmogus, siekęs

⁴ K. Hartleb, *Biblioteka Zygmunta Augusta*, Lwów, 1928, str. 111; L. Vladimirovas, *Vilniaus universiteto biblioteka*, Vilnius, 1958, p. 7–8.

⁵ P. G. Thielen, *Die Kultur am Hofe Herzog Albrechts von Preußen (1525–1568)*, Göttingen, 1953, p. 121–123.

⁶ *Ibid.*, p. 126–128.

⁷ *Visitationes ecclesiarum*, p. 11–12 (Tarkvinijaus Pekulo Žemaičių vyskupijos vizitacijos 1579 m. aprašymo išlikusios dalies P. Veblaičio nuorašas).

⁸ *Ibid.*, p. 35.

⁹ *Ibid.*, p. 71.

universalumo, troškęs kiek galima praplėsti akiratį, savo interesais toli prašokęs siaurus aplinkos dvasininkų interesus. Iš amžininkų šalia jo galima statyti tik Motiejų Strijkovskį, su užsidegimu kaupusį ne tik knygas (ypač antikinius rašytojus, istorikus), bet ir rankraščius – metraščius, kronikas, taip pat Merkelį Giedraitį, grįžusį iš studijų užsienyje su nemaža biblioteka.

Kyla klausimas, kur ir kokių būdu Daukša įsigijo savąsias knygas. Galima manyti, kad perėmė jas iš Kulviečio palikimo. Tokią prielaidą paremtų 1594 m. Kulvos dvarelis inventorių, sudarytas mirus Abraomo broliui Adomui¹⁰. Inventoriuje turtas smulkmeniškai surašytas, bet neminama nė viena knyga. Vadinas, jų tada Kulvoje nebebuvo. Kadangi Kulva netoli nuo Kėdainių (tiesia linija apie 25 km), o Daukša, jei ir neturėjo tiesioginių ryšių su Kulviečiu, tai apie jo veiklą, mokytumą ir biblioteką tikriausiai girdėjo, tad galėjo ją ir įsigyti. Bet tokiu atveju Pekulo paminėtas tris Daukšos knygas turėtume rasti Kulviečio bibliotekos sąraše, o randame tik vieną – Melanchtono graikų kalbos gramatiką¹¹. Kitos dvi – Roterdamiečio *Adagia* ir Meclerio graikų kalbos gramatika – Kulviečio bibliotekos sąraše neregistruojamos. Ar būtų kokia prasmė Daukšai Meclerio gramatiką įsigyti, jeigu jis iš Kulviečio palikimo būtų gavęs keletą kitų autorių graikų kalbos gramatikų? Todėl reikėtų manyti, kad savo biblioteką Daukša įsigijo kitur.

1579 m. Daukšos biblioteka buvo Krakėse, nors nuo 1572 m. jis čia nebegyveno, tik apsilankydavo. Tai rodytų, kad knygas įsigijo anksčiau, prieš 1572 m. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki 1575 m. veikė tik lenkiškos reformatų ir rusiškos spaustuvės, kurios leido tikiškas knygas. Tų leidinių Daukšos bibliotekoje nebuvo: vizitatorius būtų į juos atkreipęs dėmesį ir paminėjęs. Tad savo biblioteką komplektuoti Daukša galėjo tik iš Lenkijoje ir Vakarų Europoje spausdintų knygų. Sunku manyti, kad kas kitas jį būtų knygomis aprūpinęs. Greičiausiai pirkto jas pats studijuodamas, kaip rodo kitų pavyzdžiai.

Kiek kainuodavo knygos XVI a. viduryje, paaiškėja iš Žygimanto Augusto išleistų joms pirkti sumų. Apskaičiuota, kad vidutiniškai už knygą jis mokėjo 2 auksinus (florenus)¹², t. y. 48 lietuviškus grašius, turbūt įskaitant įrišimą ir pargabenimą. Kad būtų akivaizdesnis knygos brangumas, palyginkime jos kainą su gyvulių kainomis. Už arklį tada mokėdavo 2–4 kapas (120–240 grašių), už jautį 100–120 grašių, už aviną 8–15 grašių¹³. Todėl tik stambesnis feodalias galėjo įsigyti didesnę knygų kiekį. Jeigu Daukša, būdamas smulkus bajoras ir neturėdamas jaunystėje reikiamų pajamų, vis dėlto įsigijo biblioteką, tai aiškintina tik didžiuliu dvasiniu knygos ir mokslo poreikiu, būdingu tikram humanistui. Dėl bibliotekos jis daug ko ilgesnį laiką atsižadėjo.

Atrodo, tikslinga atskirai paliesti jau minėtas humanistų reformatų knygas Daukšos bibliotekoje ir pažiūrėti, ką jos sako apie rašytoją. Pekulas pažymėjo kaip negeras, t. y. nekatalikiškas, knygas Krakių klebonijoje Roterdamiečio *Adagia*, Meclerio ir Melanchtono graikų kalbos gramatikas. Vėliau Varniuose pasikvietęs Daukšą, jis liepė, kad „uždraustas knygas (libros prohibitos), būtent *Adagia* ir kitas, sudegintų arba suplėšytų, arba tėvams jėzuitams apvalyti (castigandos) per 6 mėnesius nugabentų“¹⁴. Jei to nepadarytų, turėtų sumokėti pabaudos 2 kapas grašių bažnyčios reikalams. Remdamiesi tuo, galėtume spėti, kad Daukša bent jaunystėje linko į Reformaciją, jai simpatizavo. Bet minėtos knygos nebuvo tikraja žodžio prasme reformacinės.

Žymiojo humanisto Erazmo Roterdamiečio *Adagia* – tai aforizmų, sentencijų, priežodžių, patarlių ir posakių rinkinys lotynų ir graikų kalba, pirmą kartą išleistas 1500 m. Paryžiuje, o paskui daug

¹⁰ K. Jablonskis, *Istorijos archyvas*, Kaunas, 1934, I, p. 357–358.

¹¹ Dėl jos tapatumo kyla kai kurių abejonių. Vizitacijos aprašyme minima graikų kalbos gramatika su Melanchtono prakalba (grammaticam graecam cum praefatione Phillippi Melanchtonis), o Kulviečio bibliotekos sąraše – Melanchtono graikų kalbos gramatika (Grammatica graeca Ph. Melanchtonis), 2 jos egzemplioriai.

¹² K. Hartleb, *Biblioteka Zygmunta Augusta...*, str. 108.

¹³ K. Jablonskis, *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*, Vilnius, 1959, I, p. 56–64.

¹⁴ Jablonskis, „Papildomos žinios...“, 1933, p. 71, 74.

kartų papildytas. Paskutiniame autoriniame leidime 1536 m. jų skaičius pasiekė 4151¹⁵. Šis veikalas pirmiausia ir išgarsino Roterdamių kaip humanistą, filologą eruditą, puikų antikinės literatūros žinovą.

Rinkinys sudarytas iš graikų ir romėnų poetų, tragikų, istorikų, filosofų, neišskiriant nė antraeilių rašytojų. Čia panaudotas ir Homeras su Vergilijum, ir Sofoklis su Euripidu, ir Pindaras su Horacijum, ir Aristotelis su Platonu, ir Demostenas su Ciceronu, ir daugybė kitų (apie 150) autorių. Tarp jų neįžymią vietą užima Biblija ir bažnyčios tėvai.

Adagia – savotiška humanisto enciklopedija, gera priemonė antikiniam pasauliui pažinti, humanistiškai išsilavinti, neišsenkanti aforizmų ir posakių versmė kiekvienai progai. Tačiau Roterdamielis čia pasirodė ne tik kaip eruditas, Antikos žinovas, bet ir kaip filosofas mąstytojas, „moralistas reformatorius, puikus publicistas ir subtilus savo laikų stebėtojas“¹⁶. Pateikdamas sentencijas, jis ne tik nurodo jų šaltinį, kilmę, paaiškina prasmę, apžvelgia paraleles, bet prideda ištisus nedidelės apimties, o kartais ir kelių puslapių traktatus su aktualiomis digresijomis į ano meto politinį, religinį ir kultūrinį gyvenimą. Čia ir išryškėja aštri publicisto plunksna, kandi satyra, gelianti ironija, nukreipta prieš visuomenės viršūnę, dvasininkų nepasotinamą godumą, begalinį liaudies engimą.

Šis Roterdamiečio veikalas susilaukė nepaprasto pasisekimo (1500–1570 m. išėjo apie 120 leidimų), pasklido daugelyje kraštų ir suvaidino teigiamą vaidmenį visuomeniniame kultūriniame gyvenime, kaip ir nemaža kitų jo kūrinų. Jis buvo populiarus ir mėgstamas Lenkijoje, turbūt ne vienas Daukša jį turėjo ir skaitė Lietuvoje.

Pažymėtina, kad po Tridento bažnytinio susirinkimo išleistame uždraustų knygų indekse (1564) figūravo šeši Roterdamiečio veikalai, o kiti, kurie irgi lietuvių religijos klausimus, buvo uždrausti laikinai, kol bus apvalyti. *Adagia* buvo galima skaityti tik leista Pauliaus Manucijaus, o kitų leidimų – tik pašalinus įtartinas vietas, kurias turėjo nurodyti kurio nors katalikiško universiteto teologijos fakultetas¹⁷. Būdinga, kad vėliau pasirodžiusiame apvalytinų knygų sąrašė Roterdamiečio veikalų pašalintinioms vietoms (iš Frobenijaus 1540 m. išleisto raštų rinkinio) sužymėti skirta 63 puslapiai, iš jų *Adagia* užima 5 psl.¹⁸

Pilypo Melanchtono, žinomo humanisto ir reformacijos veikėjo, vadinamo Vokietijos mokytoju (praeceptor Germaniae), graikų kalbos gramatika (*Institutiones Graecae grammaticae*) išėjo 1518 m. Hagenau mieste. Ji skirta studijuojantiems, kaip ir kiti jo išleisti vadovėliai (lotynų kalbos gramatika, retorika, dialektika, psichologija, fizika, etika ir t. t.). Melanchtonas parašė graikų kalbos gramatiką, sekdamas savo mokytojo Georgo Zimlerio (Simler) graikų kalbos vadovėliu (1512). Vėliau ją perdirbinėjo ir tobulino. Jo gramatika plačiai pasklido, nukonkuruodama kitas, ir iki 1622 m. susilaukė 44 leidimų¹⁹.

Melanchtono graikų kalbos gramatiką naudojo ir katalikiški universitetai. Apie jos vertingumą ir tinkamumą daug pasako Vienos universiteto menų fakulteto nutarimas 1547 m. Fakultetas, „rimtai ir nuodugniai apsvarstęs“, nusprendė, kad „Pilypo Melanchtono gramatiką, ne jo, bet kito gero ir mokyto gramatikos vardu [išleidus], kiekvienas, nesukeldamas įtarimo, [...] gali viešai ir ramia sąžine (candide) skaityti“²⁰. Melanchtono gramatiką ir retoriką naudojo ir Krokuvos universitetas, kol 1574 m. nuncijaus Vincenzo Laureo prašymu buvo uždrausta dekanams leisti skaityti paskaitas, paremtas

¹⁵ 1559 m. leidime (foliante), kuriuo čia naudotasi (*Adagiorvm chiliades Des. Erasmi Roterodami qvatvor cvm sesqvicentvria, ex postrema autoris recognitione... Basileae, M. D. LIX*), yra 1072 puslapiai (+ 102 nenum.).

¹⁶ S. Łempicki, *Renesans i humanizm w Polsce*, Kraków, 1952, str. 112.

¹⁷ *Index librorvm prohibitorvm, cvm regvlis confectis per Patres à Tridentina Synodo delectos... Coloniae, M. D. LXIII, f. B8r.*
Tas pats kartojama ir paskesniuose leidimuose (1569, 1576, 1577).

¹⁸ *Index expvrgatorivs librorvm qvi hoc saevvlo prodiervnt... 1599, p. 226–288, 229–233.*

¹⁹ F. Paulsen, *Geschichte des gelehrten Unterrichts. III Auflage*, Leipzig, 1919, I, p. 72, 73, 213.

²⁰ H. Barycz, *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków, 1935, str. 308.

eretikų autorių vadovėliais²¹.

Kaip žymus reformatas, „herezijarcha“, Melanchtonas įtrauktas į uždraustų knygų indeksą tarp autorių, kurių visi veikalai pasmerkti, taip ir niekuo dėta graikų kalbos gramatika pasidarė bloga, eretiška knyga.

Kai kurių neaiškumų yra su antrąja Daukšos turėta graikų kalbos gramatika. 1579 m. vizitacijos aprašyme jos autorius vadinamas Meceleriu (grammatica(m) ...Mecelleri). Tokio autoriaus bibliografiniuose leidiniuose nepavyko rasti. Atrodo, kad aprašyme įsivėlė klaida, o vizitatorius matė Krakėse Jono Meclerio (Metzler) graikų kalbos gramatiką (Primae Grammatices Graecae partis Rudimenta).

Mecleris, kilęs iš Vroclavo, studijavo Italijoje teisę, išmoko graikų kalbos, o grįžęs tėvynėn nesitenkino juristo darbu, bet, kaip humanistas, gimtajame mieste skaitė paskaitas apie romėnų klasikų, mokė šv. Elžbietos mokykloje graikų kalbos, aiškino Plutarčą. Jis 1529 m. išleido graikų kalbos gramatiką, tiksliau, jos pirmąją dalį – morfologiją. Pažymėtina, kad ir Melanchtono gramatika apėmė tik morfologiją. Meclerio gramatika turėjo pasisekimą. Autorius ją kiek praplėtė ir pakartotinai išleido 1532 m. Vėliau gramatiką papildė vroclavietis Antonius Niger (Mela), ir ji gana plačiai buvo naudojama. XVI a. susilaukė keliolikos leidimų. Renesanso laikotarpiu ją naudojo ir Krokuvos universitete²².

Nei Mecleris, nei jo gramatika nebuvo įtraukta į uždraustų knygų indeksą. Joje, atrodo, nėra nieko „eretiška“ – nei pačiame tekste, kur apsiribojama vien kalbos dalykais, nei dedikacijose (graikiškame ketureilyje Joachimui Kamerarijui ir lotyniškoje prakalboje-dedikacijoje Vroclavo mokytojams – Rului ir Vinklerui), nei trumpame tradiciniame priede – skaitiniuose²³. Tačiau ir čia nulėmė ne turinys, o autoriaus ir asmenų, kuriems gramatika dedikuota, konfesija. Pats Mecleris buvo Melanchtono draugas. Kamerarijus, žinomas humanistas, taip pat Melanchtono draugas, figūravo indekse (visi jo raštai). Popiežiaus Pijaus IV bulėje, pridėtoje prie indekso, pasakyta, kad ne viskas, kas draustina, įtraukta į sąrašą. Apie kitus autorius ar veikalus tesprendžia vyskupai ir inkvizitoriai. Galimas daiktas, kad Meclerio gramatiką vizitatorius liepė sunaikinti arba duoti apvalyti savo iniciatyva, nes lenkiškuose indekso papildymuose (1603, 1604, 1617) jos taip pat nėra²⁴.

Iš humanistų reformatų knygų Daukšos bibliotekoje negalima daryti išvadų, kad jis būtų linkęs į Reformaciją. Jos tik rodo ryšį su humanizmu, humanistinio išsilavinimo siekimą. Humanistas turėjo būti trikalbis – mokėti lotynų, hebrajų ir graikų kalbas. Žymieji humanistai propagavo graikų kalbą, įtikinėjo, kad be jos negalima būti tikrai mokytu, negalimos filosofijos ir teologijos studijos (Melanchtonas), tvirtino, kad, nemokėdamas graikiškai, „niekas negali būti laikomas visai apsišvietusiu“ (Johannesas Reuchlinas)²⁵. Roterdamielis beveik visuose savo raštuose tiesiogiai ir netiesiogiai skatino mokytis graikų kalbos. Jos paplitimas pasidarė humanizmo paplitimo rodikliu. Drauge atsimitina, kad graikų kalba turėjo daug priešų. Prasidėjus reformaciniam judėjimui, ortodoksai įtarinėjo erezija, bent palankumu jai, visus tuos, kurie mokėsi graikų kalbos ar jos mokė. Libanas, mokęs graikų kalbos Krokuvos universitete 1520 m., vėliau rašė: „nusikaltimas, dar daugiau – erezija buvo ką nors graikiškai parašyta paliesti“²⁶.

²¹ *Ibid.*

²² *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig, 1885, XXI, p. 531–532; J. Czerniatowicz, „Początki greccycki i walka o język grecki w Polsce doby Odrodzenia“, in: *Studia i materiały z dzieł nauki polskiej. Seria A. Historia nauk społecznych*, Warszawa, 1959, zeszyt 3, str. 33.

²³ Priede (Alphabetariorvm cavs) įdėti poteriai graikiškai (Oratio dominica, Angelica salvtatio, Symbolvm apostolorum) ir Avrea carmina Pythagoroe su vertimu į lotynų kalbą. Kaip matyti iš Vilniaus universiteto bibliotekoje esančių 1532 ir 1546 m. leidimų ir bibliografinių duomenų, dedikacijos ir priedas būdavo perspausdinami nekeičiant.

²⁴ Z. Celichowski, „Polskie indeksy książek zakazanych“, in: *Archiwum do dzieł literatury i oświaty w Polsce*, Kraków, 1904, X, str. 35–45.

²⁵ F. Paulsen, *Geschichte des gelehrten Unterrichts...* I, p. 71, 118, 215.

²⁶ J. Czerniatowicz, *Początki greccycki...*, str. 35.

Uždraustų knygų turėjo ne tik Daukša. Jų pasitaikydavo ir kitų dvasininkų, ypač aukštųjų, bibliotekose. Sakysim, Merkelis Giedraitis, grįždamas iš studijų užsienyje, parsigabeno nemaža ne tik katalikiškų, bet ir protestantiškų leidinių. Vilniaus sufraganas Jurgis Albinas, sudaręs stamboką knygų kolekciją, buvo įtariamas erezija ir protestantiškų veikalų platinimu. Kapitula privertė jį oficialiai pasiaiškinti (1550)²⁷. Šiuo atžvilgiu visus kitus dvasininkus pralenkė Lenkijos ir Lietuvos bažnyčios galva, primas, Gniezno arkivyskupas Jokūbas Uchanskis. Tuoj po jo mirties (1581) popiežiaus nuncijus Kaligaris rašė su pasibjaurėjimu Romon: „Arkivyskupas mirė kaip gyvulys (come una bestia)... be jokių sakramentų, palikdamas pilnas spintas eretiškų knygų: Liuterio, Kalvino, Melanchtono ir visų kitų nenaudėlių (ribaldi)“²⁸. Tad Daukša šiuo atžvilgiu iš kitų dvasininkų, turėjusių bibliotekas, žymiau neišsiskyrė. Kaip ir jie, nusikalto bažnytinei drausmei. Laikantiems ir skaitantiems uždraustas knygas grėsė ekskomunika²⁹.

Su plačiu Daukšos akiračiu ir humanistiniu išsilavinimu susijęs tolerantiškumo bruožas. Į tai atkreiptas dėmesys jau prieš keliasdešimt metų (1911), skelbiant evangeliko reformato Morkaus Vnučkos, Rietavo tįjūno, testamentą (1587), kuriame liudininku tarp evangelikų pažymėtas ir Daukša, Žemaičių kanauninkas. Leidėjų tame akte buvo įžiūrėtas „simpatingas tolerancijos bruožas iš abiejų pusių“³⁰. Remdamiesi tuo testamentu, ir kiti laikė Daukšą tolerantišku. Bet iš tikrųjų Vnučkos testamento nepakanka Daukšos tolerantiškumui įrodyti. Teisingai pastebėjo Budka, kad Daukšos dalyvavimas šiuo atveju buvo pagrįstas Lietuvos statuto (1566) reikalavimu³¹. Antrajame Lietuvos Statute pasakyta (VIII, 2), kad, testamentą rašant, liudininkais turi būti kviečiami ir dalyvauti žemės teismo teisėjas, teisėjo pavaduotojas, raštininkas ir kunigas, o jei žemės teismas negalėtų dalyvauti, tai reikalingi 3 patikimi liudininkai³². Vnučka užrašė nemažas sumas kelioms evangelikų reformatų bažnyčioms ir todėl ypač rūpinosi, kad jo testamentas visai atitiktų statuto nuostatus, nes tolydžio stiprėjo grėsminga kontrreformacijos banga. Daukša buvo pakviestas dalyvauti kaip liudininkas ir atvyko į Rumboltiškes prie sergančio Vnučkos drauge su žemės teismo teisėju, teisėjo pavaduotoju ir kitais, jau neoficialiais asmenimis. Pažymėtina, kad visi kiti liudininkai testamente pridėjo savo antspaudus ir pasirašė, o Daukša padėjo tik antspaudą. Taigi Daukšos dalyvavimas evangelikui reformatui rašant testamentą gali būti aiškinamas oficialia pareiga ir iš tiesų maža dar tepasako apie jo tolerantiškumą.

Šį klausimą nušviesti padeda kiti dokumentai. Kaip minėta, Daukša daug bylinėjosi, daug kartų turėjo dalyvauti įvairiuose teismuose. Tai reikalavo gerai pažinti visus tris Lietuvos Statutus. Vargu ar abejotina, kad Daukša juos buvo išstudijavęs. Bet pats teisme jis paprastai nedalyvaudavo, o dalyvaudamas naudodavosi įgaliotiniu. Tokių Daukšos įgaliotinių dokumentuose randame keletą: Andrių Markevičių (Markovičių), Augustiną Ginbutą, Augustiną Sungailą, Erazmą Survilą, Bertašių Grigorevičių, Joną Bohušą, o mažiau reikšmingais atvejais – brolių Stanislovą, Jeronimą Skirvainį ir kitus. Dauguma Daukšos įgaliotinių buvo bylinėjimosi specialistai. Keli jų – evangelikai reformatai: Augustinas Ginbutas, Erazmas Survila, Jonas Bohušas. Kai Sofija Morkuvienė Vnučkienė 1592 m. užrašė Šiluvos evangelikų reformatų bažnyčiai ir mokyklai Šiluvos dvarą su miesteliu ir Pašakarnių palivarku, Ginbutas ir Survila pasirašė kaip liudininkai. Jie yra pasirašę ir kitus jos dovanojamuosius raštus Pašušvio evangelikų reformatų bažnyčiai 1589 ir 1593 m. Ten jie vadinami Morkuvienės Vnučkienės bičiuliais³³. Jonas Bohušas 1606 m. atstovavo Jonui Gruževskiui byloje dėl Kelmės

²⁷ L. Vladimirovas, *Vilniaus universiteto biblioteka*, Vilnius, 1958, p. 12–13; J. Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska*, III, Wilno, p. 39.

²⁸ I. A. Caligarius, *Epistolae et acta 1578–1581*, ed. L. Boratyński (Monumenta Poloniae Vaticana IV), Cracoviae, 1915, p. 611.

²⁹ Index librorvm prohibitorvm... MDLXIII, f. A3r.

³⁰ *Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae*, serja I, zesz. I, wyd. II, Wilno, 1925, str. 99.

³¹ *Reformacja w Polsce*, 1926, R. IV, str. 228.

³² F. Piekosiński, *Pomniki prawa litewskiego z XVI wieku* (Archiwum Komisji Prawniczej, VII), Kraków, 1900, str. 165–166.

³³ *Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae*, Serja I, zesz. I, wyd. II, Wilno, 1925, str. 116, 119, 146.

bažnyčios su kan. Jonu Kazakevičiumi³⁴. Įgaliotinių pasirinkimas – privatus Daukšos reikalas. Reformatai įgaliotiniai rodo jo gerus santykius su kito tikėjimo žmonėmis, pakantumą, sąžinės laisvės pripažinimą. Būdinga, kad byloje su Šemetomis 1592 m. teismo sprendime Daukšos įgaliotinis Ginbutas vadinamas jo bičiuliu³⁵. Bendraudamas su reformatais, Daukša nusikalto bažnytinei drausmei. Popiežius Grigalius XIII 1577 m. rašte Gniezno arkivyskupui įsakmiai uždraudė, kad nei vyskupai, nei dvasininkai neimtų sekretoriais, raštininkais, patarėjais ar kitoms pareigoms eretikų, nurodydamas šventųjų tėvų mokymą, jog reikią vengti ne tik bendrauti su eretikais, bet ir kalbėti su jais³⁶.

Religinė tolerancija bajorų tarpe Lietuvoje XVI a., ypač 1560–1570 m., nebuvo retas reiškinys. Ji susijusi su bajoriškos laisvės supratimu. Reformatai kovojo dėl lygiateisiškumo su katalikais, ypač kai nebeturėjo vilties jų nugalėti. Varšuvos konfederacija 1573 m. patvirtino toleranciją, o jos nutarimas įtrauktas į III Lietuvos Statutą (III, 3): „tie, kurie esame skirtingų tikybu, savo tarpe laikysime taiką ir dėl įvairios tikybos ir bažnyčių skirtingumo kraujo neliesime nei bausime“³⁷. Katalikų vyskupai konfederacijos akto nenorėjo pripažinti ir 1577 m. Petrikavo sinode jį iškeikė. Į amžiaus galą, jėzuitams tolydžio kurstant religinį fanatizmą, konfederacijos nuostatų vis mažiau paisyta. Prasidėjo disidentų (kitatikių) užpuldinėjimai, persekiojimai.

Apie skirtingos konfesijos žmonių sugyvenimą įdomiai rašo Fiodoras Jevlašauskis, gimęs 1546 m. Liachovičiuose, nuo 1565 m. ilgą laiką gyvenęs Vilniuje, į gyvenimo pabaigą buvęs Naugarduko teisėjo pavaduotoju. Iš pravoslavo virtęs reformatu (1565), sakosi turėjęs didelį pasitenkinimą, klausydamas „Dievo žodžio“, skelbiamo mokytų ministrų – Vendrogorskio (Vendrogovskio?) ir Kostenickio, o iš kitos pusės buvęs didelėje malonėje Jono Makoveckio, Vilniaus kanauninko, Varšuvos archidiakono, karaliaus izdo raštininko. „Tuo metu tikėjimo skirtingumas nė kiek nekludė būti bičiuliais, ir dėl to anas amžius man atrodo auksinis, lyginant su dabartiniu“ (Jevlašauskis rašė atsiminimus 1603–1604). Toliau pasakoja, kaip, kardinolui Ipolitui Aldobrandiniui, vélesniam popiežiui Klemensui VIII, esant Vilniuje pas karalių Steponą Batorą, jam tekę sėdėti vaišėse pas Vilniaus kanauninką Baltramiejų Nedizvickį prie vieno stalo su žymesniais to kardinolo tarnais italais. Italai, sužinoję, kad jis evangelikas, labai stebėjosi, kaip kanauninkas galėjęs jį kviesti pietų. Šis paaiškinęs: „pas mus iš to jokių nesantaikų nebūna, ir mylimės kaip geri bičiuliai“. Gyrė tai italai ir peikė savo namų papročius³⁸.

Ir Daukšos aplinkoje randame tolerancijos pavyzdžių. Atrodo, kad vyskupas Giedraitis mokėjo sugyventi su reformatais, su kuriais, kaip senatorius, ponų tarybos narys, nuolat turėjo bendrauti. Testamente jis mini reformatams didikams paskolintas sumas. Minėtasis Morkus Vnučka jį paskyrė net savo žmonos Sofijos vienu globėju.

Kalbant apie Daukšos tolerantiškumą, paliestina dar viena jo biografijos detalė, atskleidžianti ir kitokio pobūdžio santykius tarp skirtingos konfesijos bajorų. Per įgaliotinį Andrių Markevičių Daukša skundėsi teismui, kad 1593 m. birželio 23 dieną, kai keliaudamas į Vilnių, apsistojęs Kristupo Volskio, Pajūrio tijūno, užvažiuojamuose namuose prie Musės upės, Vilniaus paviete, ten atvažiavęs ir Žemaičių pakamaris Vaitiekus Radziminskis, kuris grasinęs jam ir jo valdiniams, Betygalos miestiečiams, šiais žodžiais: „Sodini mano tarnus Betygaloje, bet matysis, kas iš to bus, ir dabar žinok: baubtum pas mane, gavęs lazdu, kaip jautis, o tavuosius Betygalos miestiečius, tuos chamus, liepsiu užmušti ir užmušęs užmokėsiu už juos“³⁹. Vaitiekus Radziminskis buvo evangelikas reformatas. Sofija Vnučkienė įpareigojo jį drauge su kitais 5 žymesniais Žemaičių bajorais,

³⁴ B. Gruzewski, Kościół Ewangelicko-Reformowany w Kielmach, Warszawa, 1912, str. 16.

³⁵ *Dokumentai apie kan. M. Daukšą*, surinko K. Jablonskis, Kaunas, 1931.

³⁶ A. Theiner, *Annales Ecclesiastici*, Romae, 1856, II, p. 313.

³⁷ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, I, Vilnius, 1955, p. 207.

³⁸ „Дневникъ Новгородскаго подсудка Федора Евлашевскаго (1564–1604)“, *Кіевская старина*, 1886, XIV, стр. 129–130.

³⁹ *Dokumentai apie kan. M. Daukšą*, 1931, p. 35–36.

atsidavusiais Reformacijos reikalui, prižiūrėti, kad būtų vykdomas jos užrašas Šiluvos bažnyčiai ir mokyklai. Cituotame grubiam grasinime Daukšai galima būtų įžiūrėti religinio pobūdžio nesantaikų atgarsius. Bet greičiausiai tai su konfesija nesusijęs, o šiaip būdingas laikotarpiui reiškiny. XVI a. paskutinio ketvirčio teismų aktuose užfiksuoti tūkstančiai panašių grasinimų, taip pat sumušimų, sužalojimų, net nužudymų.

Daukša, kaip dvasininkas, apskritai imant, laikėsi bažnytinio gyvenimo normų. Bet tai anaipol nereiškia, kad jis smulkmeniškai vykdė bažnytinis nuostatus. Į daugelį jų Daukša žiūrėjo gana liberaliai. Pavyzdžiui, Pekulo klausiamas, ar yra buvęs bent kartą išpažinties 1579 m. nustatytu laiku, atsakė Velykų metu nebuvo, tačiau vėliau ją atlikęs pas altaristą Joną. Vizitatoriui priminus, ar nežinąs, kad tas, kuris nepriimęs privalomu laiku šv. Komunijos, esąs ekskomunikuotas, Daukša atsakė žinąs, bet tai liečia pasauliečius (in saecularibus)⁴⁰. Mišias jis laikydavęs beveik kiekvieną sekmadienį. Kad Varniuose būtų sakęs pamokslus, žinių nėra. Ir kiti kanauninkai jų nesakydavo.

Daukšos pasaulėžiūra, be abejo, buvo idealistinė religinė, bet ne visai vienalytė. Ją formavo sudėtinga visuomeninė aplinka, įvairios susikertančios įtakos. Tikybiniam XVI a. chaose Daukša pasirinko katalikybę ir priklausė kontrreformacijos lageriui. Tačiau neabejotinas jam ir gilus gavių Renesanso idėjų poveikis. Būdamas plataus akiračio ir įžvalgaus proto, mylėdamas savąjį kraštą, suvokdamas kultūrinius jo poreikius ir žalingas politinio ir visuomeninio gyvenimo raidos tendencijas, Daukša ne vienu atžvilgiu pajėgė išeiti iš siaurų konfesinių dvasininko pažiūrų ir veiklos rėmų. Dvasininkas neužgožė jame žmogaus, piliečio, patrioto. Sunku plačiau atskleisti ir detaliau apibūdinti Daukšos pažiūras, neišlikus archyviniam jo palikimui ir taip maža teturint originalių raštų. Tik vienas kitas momentas aiškiau apčiuopiamas.

Daukša ne tik teorijoje, bet ir praktikoje su valdiniais laikėsi humaniškų principų. Kad būtų bėgę jo valdiniai, tiek paveldėti, tiek įsigyti, tiek bažnytinių žemių, teismo dokumentuose ir kitur žinių nesurasta. Greičiausiai tokių atvejų nebuvo. Atkovojęs Badaukius ir Vizginius, Daukša patenkino valstiečių prašymą – nustatyti prievolės taip, kad jiems nereikėtų jokios tarnybos eiti. Jis 1604 m. ir nustatė, kad jie turėsia duoti nuo valako po 2 kapas grašių, pusę statinės rugių ir t. t.⁴¹ Tai buvo vidutiniškos prievolės. Pasitaikydavo ir mažesnių. Pavyzdžiui, Platelių bažnyčios valstiečiams karaliaus revizoriai nustatė ir 1598 m. karalius patvirtino iš kiekvieno valako mokėti po 2 kapas grašių ir jokių kitų duoklių neduoti nei prievolių neatlikinėti. Dėl klebonų gobšumo dažnai kildavo tarp jų ir bažnyčioms priklausančių valstiečių bei miestiečių ginčai, į kuriuos turėdavo įsikišti net vyskupas. Apskritai imant, bažnyčios valdinių prievolės dažniausiai būdavo labai didelės. Sakysim, Žemaičių vyskupas Stanislovas Kiška vizitacijos laiku 1620 m. nustatė, kad Josvainių bažnyčios valdiniai kasmet iš valako turi mokėti po 2 kapas ir 20 grašių, duoti po 2 statines rugių, 2 statines avių, 1 žąsį, 1 vištą, 10 saujų (?) linų, eiti iš kiekvieno valako po 2 dienas per savaitę tarnybon (lažan), be to, važiuoti su savo vežimu į Vilnių ar Tilžę kartą per metus, o į artimesnes vietas, kiek bus reikalinga iš eilės, eiti vasarą 3 dienas į talką⁴².

Su socialinėmis Daukšos pažiūromis susijęs jo rūpinimasis švietimu, mokslo propagavimas. Tai aiškiai matome iš vienos Ledesmos katekizmo vertimo vietos. Į klausimą, kokios yra tėvų pareigos vaikams (ką turi daryt gerieji tėvai sūnums savo), atsakoma:

„Turi juos augint' drausmėje / mokyť juos Dievo baimės / duot juos ant' mokslo / nē nartint⁴³ / nei vėl lepint/ tų visų išmintingai vartot“ (DK 83₃₋₈)⁴⁴.

Daukša išvertė lenkišką tekstą nieko nepraleisdamas, tik kiek praplėsdamas ir konkretizuodamas

⁴⁰ Jablonskis, „Papildomos žinios...“, 1933, p. 73.

⁴¹ *Ibid.*, p. 84. Statinė (solianka) = 102 litrai, (56–85 kg)

⁴² Valstybinis Kauno miesto archyvas, F 208-s, nr. 346.

⁴³ Nartinti – erzinti, pykinti, siutinti.

⁴⁴ *Katechismas arba mokslas kiekvienam krikščionii priwalvs. Parazitas per D. Iakvba Ledesma...*, 1959. (Mikalojaus Daukšos vertas Ledesmos katekizmas.)

žodžius, pavartotus ne mokymo skaityti ir rašyti, o bendraja auklėjimo prasme. Tačiau tuo jis nepasitenkino. Norėdamas akcentuoti, kad reikia vaikus leisti į mokyklą, įterpė žodžius *duot juos ant mokslo*. Taip Daukša iškėlė vaikų mokymą kaip pirmąją tėvų pareigą. Jis čia visai neužsiminė apie luomus, neišskyrė bajorų vaikų iš valstiečių ir miestiečių. Matyt, mokslo nelaikė luomine feodalų privilegija, o norėjo pabrėžti jo reikalingumą visiems. Priešingu atveju nebūtų tų žodžių įdėjęs į katekizmą, skirtą pirmiausia liaudžiai.

Kad Daukša reiškė naujas, pažangias mintis švietimo klausimu, aiškėja palyginus cituotą vietą su 1605 m. katekizmo atitinkama vieta. Anoniminis vertėjas, naudojėjęs Daukšos vertimu ir juo dažnai pasekęs, nepakartojo žodžių apie mokslo reikalingumą:

„Tur juos auklēt drausmėj / ir mokyť baimės Dievo: ne skaudumis ant jų būt / nei vėl lepint / visami kami gi išmintingai juos vadžiot“ (AK 67₇₋₁₁)⁴⁵.

Iš trumpų Daukšos žodžių sunku, žinoma, spėti apie jo pažiūrų į švietimą visumą. Bet pagrindinę epochos švietimo problemą – mokslo prieinamumą liaudžiai – jis, atrodo, sprendė taip, kaip pažangiausi ano meto pedagoginės minties atstovai, pavyzdžiui Fričas Modževskis⁴⁶, ir tuo sutapo su kairiuoju Reformacijos sparnu. Pažymėtina, kad žymiausias XVI a. pabaigos ir XVII a. pradžios pedagoginės minties atstovas Lenkijoje Sebastijonas Petricijus (Petrycy) buvo luominio mokymo šalininkas, nurodė, kad bajorai turi būti mokomi vienu dalyku, o miestiečiai kitu. „Tačiau luominėje švietimo koncepcijoje Petricijui pritrūko vietos bent paviršutiniškai aptarti valstiečių lavinimo reikalą.“⁴⁷ Jis apie jų mokymą visai nekalbėjo.

Šį tą apie praktinę Daukšos veiklą švietimo srityje pasako išlikusi žinutė 1579 m. vizitacijos aprašyme. Vizitatorius Krakėse rado mokytoją Adomą Grodzkį (Groccki), išlaikomą Daukšos. Jis turėjo 12 mokinių, kurie tuo metu (rugsėjo 23 d.), kadangi buvo prekymetis, mokykloje nesilankė. Mokytojas taip nusakė vizitatoriui savo mokomus dalykus: „Aš mokau Kornelijaus gramatikos ir garbingo gyvenimo ir mažojo katekizmo“⁴⁸. Gramatika čia, be abejo, reiškia lotynų kalbos gramatiką, nes tai ir buvo pagrindinis mokymo dalykas. Ne visai aišku, kas yra minėtasis Kornelijus. Jadvyga Tijūnėlytė nedvejodama teigia, kad tai Kornelijus Nepotas: „Nėra abejonės, kad protokole [vizitacijos aprašyme – J. L.] paminėtas Kornelijus yra ne kas kitas, kaip Kornelijus Nepotas, o jo kūrinys — tai veikalas *De viris illustribus*. Šis protokolas aiškiai rodo, kad XVI a. Krakų mokykloje mokiniai skaitė K. Nepoto kūrinį, mokydami lotynų kalbos. Reikia manyti, kad tuo metu panašiai buvo mokoma ir kitose Lietuvos mokyklose“⁴⁹.

Su šia nuomone sunku sutikti, nes, kiek žinoma, Nepotas gramatikos neparašė ir niekas jo pavarde gramatikos neišleido. XVI a. antroje pusėje gana plačiai buvo vartojama Kornelijaus Valerijaus (Valeriano) iš Utrechto, todėl vadinamo Ultrajektinu, Liuvėno universiteto profesorius, lotynų kalbos gramatika – *Cornelii Valeriani Ultraiectini Grammaticarvm Institvtionvm Libri IIII*. Gramatiką sudarė 4 dalys: pradmenys, etimologija, sintaksė ir prozodija. Išleista 1554 m., vėliau daug kartų kartota, ji buvo perspausdinta Torunėje (1590), Krokovoje (1591), Rakuvoje (1604). 1612 m. Krokovo universitetas ir Krokovo diecezijos sinodas rekomendavo ją kaip trumpą ir lengvą, skirtą papapildinti mokymams⁵⁰. Greičiausiai šią gramatiką naudojo ir Krakų mokyklos mokytojas, nežinia, ar savo iniciatyva, ar Daukšos nurodymu.

Su Daukšos, kaip švietėjo, veikla sietinas mokyklos atsiradimas Močėnuose, Babėnų apylinkėje.

⁴⁵ *Katchechismas arba pamokimas wienam kvriamgi kriksczonivy reykiamas. Paraszitas nuog D. Iokvbo Ledesmos...*, 1605.

⁴⁶ B. Suchodolski, *Studia z dziejów polskiej myśli filozoficznej i naukowej*, Wrocław, 1958, str. 104.

⁴⁷ Sebastian Petrycy, *uczony doby Odrodzenia*, Wrocław–Warszawa, 1957, str. 169.

⁴⁸ Jablonskis, „Papildomos žinios...“, 1933, p. 68, 70.

⁴⁹ J. Tijūnėlytė, Kornelijaus Nepoto kūryba, in: Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslo darbai. Istorijos-filologijos mokslų serija, Vilnius, 1958, IV, p. 221.

⁵⁰ S. Kot, *Szkolnictwo parafialne w Małopolsce XVI–XVIII w.*, Lwów, 1912, str. 53, 60, 421; K. Estreicher, *Bibliografia Polska*, Kraków, 1938, XXXII, str. 167–168.

Konstantinas Jablonskis spėja, kad įsisteigti „šitokią mokyklą paragino apylinkės šlėktas turbūt ne kas kitas, tik kan. M. Daukša“⁵¹.

Visus minėtus Daukšos bruožus papildo ir išbaigia gilus patriotizmas, troškimas ir pastangos kurti nacionalinę kultūrą, kova dėl gimtosios kalbos teisių. Istorinėje perspektyvoje tai ir atrodo svarbiausias Daukšos asmenybės ir veiklos bruožas.

Jurgis Lebedys, *Mikalojus Daukša* (monografija), Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963, p. 145–172.

⁵¹ *Dokumentai apie kan. M. Daukšą*, 1931, p. 4.